

Kalsgaard.

Af H. K. Kristensen.

Langs med Varde Aa ligger der eller rigtigere har der ligget en hel Række Voldsteder fra Elkærhøj i Hyllerslev Enge Vest for Varde til Nørholms gamle Voldsted¹⁾.

4½ km Sydvest for Nørholm i Torstrup Sogn, Øster Horne Herred, vil man ude i nogle lave Enge ved Varde Aa finde en ganske lav, cirkelrund Forhøjning, omgivet af en ringformet Grav. Stedet hedder Knubholm og siges at være et gammelt Voldsted.

Engang skal det have raget op som en Høj, en Knop. I Indberetningen til Resen 1687 fra Sognepræsten Christen Mortensen Friis hedder det: »Ellers ses i forskrefne Torstrup Enge sønden for Tastrup By her i Torstrup Sogn en Høy med Grafue runt omkring, om huilchet af ældgamle Folch, som har hørt det af deres Forældre, der berettes, at derpaa skal hafue staait en Herregaard, som kaltis og som Steden endnu deraf kaldis Knubholm. Mand kand endnu der paa Steden see Grundvolden af Bygningen oc huor Kielderren hafuer været. Men som derpaa Steden skal hafue været farlig at boe, helst om Høsten, da Flodvand tit ofverskyller oc tildecher alle Enge, er Gaarden blefuen for-

¹⁾ Se D. Sml. II, 18. Jyske Sml. 2. Rk. II, 341—43. Fra Ribe Amt 1936, 18—45; do. 1937, 24—29; do. 1938, 133—36. Trap: Danmark VIII, 434, 462, 492, 507.

flyt nordoust hen her i Torstrup Sogn, oc derefter kaldet Nørholm, som dend endnu kaldes¹⁾).

En Herregaard med Navnet Knubholm kender man imidlertid ikke noget til i ældre Kilder. Det er heller ikke det gamle Nørholm, der har ligget her, selv om Sagnet stedse har holdt sig. O. Nielsen har forlængst paavist det, ligesom han har hævdet, at det er en middelalderlig Borg, Kalsgaard, der har staaet paa dette Sted²⁾. Han gør først opmærksom paa, at der findes et andet Sagn, hvor Folkebevidstheden klart adskiller Nørholm og Kalsgaard og nævner dem som samtidige. Dernæst anfører han, at Nørholm havde sin Mølle forskellig fra Kalsgaards Mølle, og at Nørholm ligger $\frac{1}{2}$ Mil fra Kalsgaard og derfor ikke kan være bygget paa dennes Grund. Dette sidste er dog ikke udelukket, man kan saare vel tænke sig, at en Gaard har et Engstykke $\frac{1}{2}$ Mil borte. Men Nørholm er ældre. 1406 har den »wareth swo længe bygd«, at man ikke vel kan mene, at Kalsgaard har været nedbrudt lige saa længe.

Et Kort fra 1776 viser Voldstedets Beliggenhed i Forhold til den nærmeste Bebyggelse, Karlsgaard i Øse Sogn, lige ovre paa den anden Side Varde Aa³⁾. Indtil engang i det 18. Aarhundrede kaldes denne Gaard Kalsgaard, saaledes i Matriklen 1664⁴⁾ og ligeledes 1610 i en Afskrift af et Tingsvidne fra 1571. Kronens Skøder I nævner 1647 Kaalsgaard. Karlsgaarde er altsaa en Forvanskning af det ældre Kalsgaard. I Matriklen 1664 var Gaarden sat til 9 Td. Hartkorn og hørte saaledes til Egnens større Bøndergaarde.

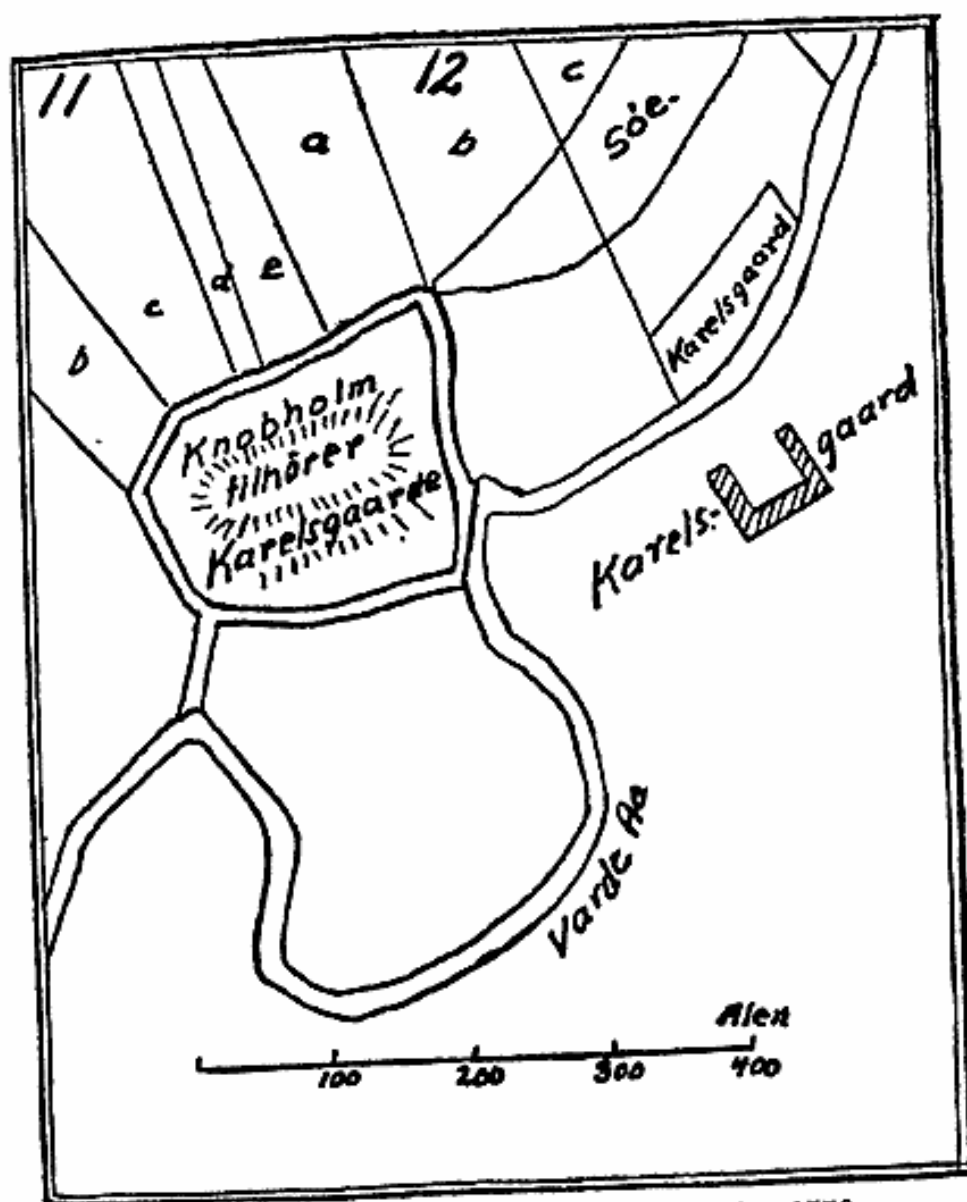
Voldstedet og Kalsgaard ligger saa tæt sammen, at

¹⁾ Jyske Sml. X, 4.

²⁾ O. Nielsen: Skadst Herred 1862, 163 f.

³⁾ Kort over Siig og Tagstrup Wester og Øster Enge. I Udskiftningskort fra Ribe Amt, Rulle 2. Matrikelsarkivet.

⁴⁾ I. R. Lorentsen: Øse Sogn, 49.

Knubholm og Karlsgaard, efter et Kort fra 1776.

Bondegaarden saare vel kan være Ladegaarden til en Borg, der har staaet paa Knubholm.

Dette bliver saa meget mere indlysende, naar man af middelalderlige Kilder erfarer, at Kalsgaard en Tid har været en Befæstning. Det er dog ikke store Ting, man faar at vide, nemlig kun følgende: »Et Tingsvidnebreve, som Bronck tog paa Varde Sysseleting under gode Mænds Indsegl, saa lydende, at Lavrens Olafsson

af Øøsæ skjødede ham paa Kong Valdemars Vegne en Gaard liggende i Skadstherred, som kaldes Kalsgardh, med alt dens Tilliggende til evindelig Eje. 1373^a. Dernæst blev der paa Erik af Pommerens Retterting paa Lundenæs den 14. August 1406 afsagt den Dom, »at de Godser, ved Navn Odershom, paa hvilke Festningen Calsgarde stod, tillige med Mølle og Laksegaarden og al deres Tilliggende, intet undtaget, lovlig høre under vor Krone i Danmark. Vi dømme ovennævnte Godser med alt deres Tilliggende nu frit at tilhøre Vor Krone Danmark. Forbydende strengelig, at nogen tager ovennævnte Godser i Eje mod vor Vilje^a).

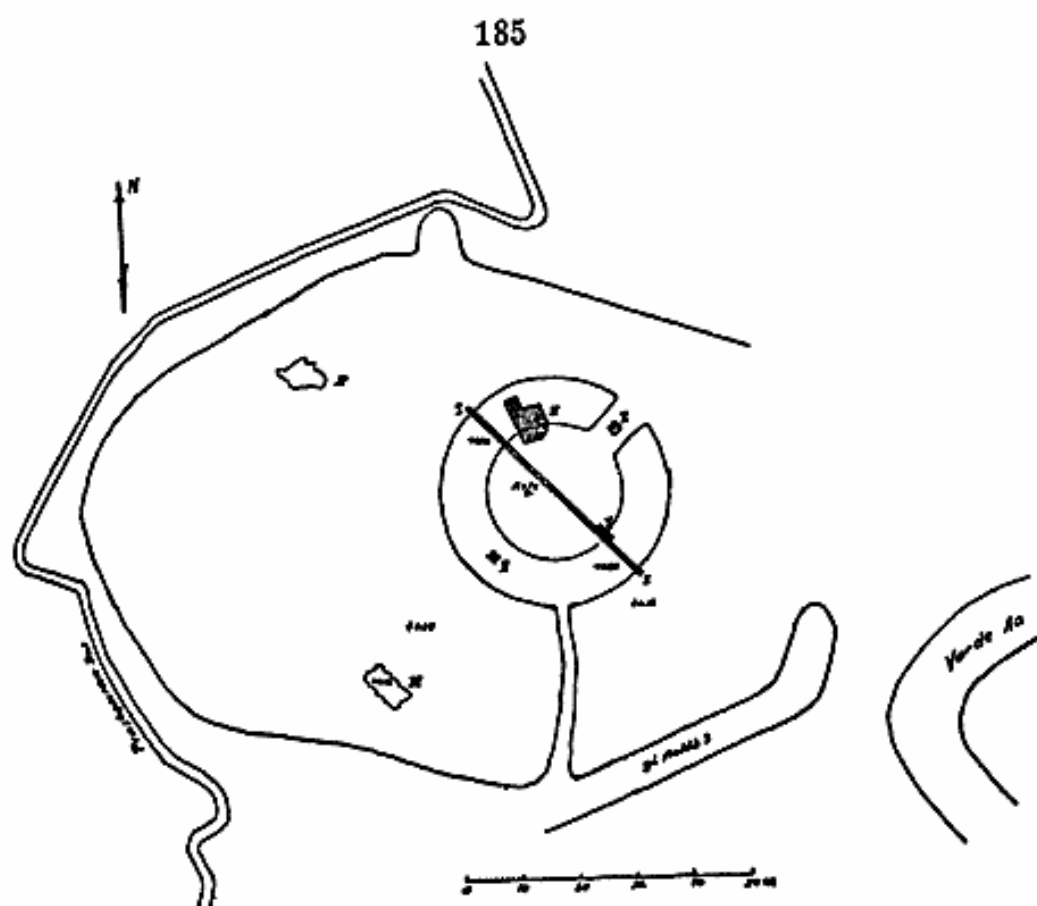
Hvis Knubholm virkelig er et Voldsted, og hvis det indeholder daterbare Genstande fra Valdemar Atterdags og Margretes Tid, maa det være Kalsgaard, der har staaet her.

Ved en flygtig Betragtning vil man dog faa sine Tvivl. I Knubholms Overflade er der ingen Minder om en Borgbygning, hverken Fundamenter eller Sten af nogen Art, ja ikke engang Potteskaar. Og Højningen er saa lav, at en Bygning der ikke kunde staa tørt i fugtige Perioder. Fæstningen kan vel ogsaa have liggetovre ved Gaarden i Øse Sogn.

For at faa Klarhed over disse Spørgsmaal foretog jeg sammen med de nuværende Sognepræster K. Høgsbro Østergaard, Aastrup, og E. Dahlberg, Maugstrup, samt Gaardejer J. Christensen, Ovnbøl, i August og September Maaneder 1936 en Undersøgelse af Knubholm. Den fortsattes en enkelt Dag i September 1937, da deltog ogsaa Museumsinspektør Hugo Matthiessen, Nationalmuseet, og Lærer Øllgaard, Hejbøl.

Knubholm ligger paa Mat. Nr. 1 b i Tastrup, tæt Syd

^a) Citeret efter O. Nielsen: Skadst Herred, 164, hvor der dog findes en Trykfejl, der skal staa 1373 i Stedet for 1383.

Plan over Knubholm. (Ved K. Høgsbro Østergaard).

for den Vej, der fra Sig Station fører til Højspændingsværket ved Karlsgaarde. Dog er Knubholm saa lav, at man næppe vil opdage den fra Vejen. Men kommer man ud gennem de lave og til Tider meget fugtige Enge, vil man ved Varde Aas Vestbred finde en lille Holm, hvis Omrids mod Øst nu er noget udvisket, hvilket bl. a. skyldes Arbejder i nyere Tid med et Engvandsanlæg. Længden Øst—Vest er derfor noget vanskelig at bestemme, men kan sættes til ca. 135 m, Nord—Syd 90 m. Mod Nordvest og Vest løber et lille Vandløb, »Præstegaardens Bæk«, ved Foden af den lave Holm. Mod Syd begrænses den af en Lavning, hvis østlige Del nu er 6 m bred. Ogsaa mod Nord findes der en lignende Lavning. Paa Kortet fra 1776 vil man se disse Lavninger angivet som en hele Holmen omsluttende Grav.

Varde Aa har paa denne Strækning et stærkt slyngget Løb, og det er sandsynligt, at den engang har dannet en Slyngning mod Nord paa dette Sted, saa Holmen oprindelig har ligget Øst for Aaløbet og ved en smal Tange i Sydøsthjørnet været landfast med Øse Sogn og da hørt til dette og Skadst Herred. Gravede man Tangen igennem, havde man en vanskelig tilgængelig Holm, netop saadan som man i Ufredstider kunde ønske sig den. Aaens Vand har derpaa fulgt den kortere Vej Syd om Holmen. Og hvor ikke Præstegaardens Bæk har kunnet holde en Rende aaben, er det gamle Aaløb groet til. Formodentlig er Holmen saa ved en eller anden Riden Markskel før 1687 blevet lagt til Torstrup Sogn, saa Aaen atter er kommet til at danne det naturlige Skel.

I den østligste Halvdel af Holmen ligger selve Knobben, en regelmæssig cirkelrund Forhøjning, der maalt fra Sydvest hæver sig 24 cm over Holmen, fra Sydøst 13 cm. Alligevel fremtræder den meget tydeligt, fordi den er omgivet af en ligeledes cirkelrund Grav, hvis nuværende Bund ligger 70—85 cm under Knobbens Overflade. Voldstedets Diameter er $23\frac{3}{4}$ m, men for blot nogle faa Aar siden var den lidt større, idet man nu har pløjet rundt om Voldstedet og pløjet nogle Furer ned af Kanten. Da Nationalmuseet for en Del Aar siden maalte Banken, angav man Tværmaalet til 24—25 m. Grøften er ca. 8 m bred for oven. Fra Øst fører en 6 m bred Vej over Graven.

Bankens Overflade er ganske flad og som allerede nævnt uden Spor af Fundamenter, Skaar el. l.

Vi sendte en Søgegrøft midt igennem Anlægget i Retning Nordvest—Sydøst og anlagde forskellige Undersøgelsesfelter.

Efter at Pløjelaget var fjernet, viste det sig, at Banken delvis var opført af store Hedetørv, lagt paa Fladen. Den gamle Hedevegetation paa Tørvene var særdeles vel bevaret, og Mosset i Bunden var helt grønt. Det inderste af Banken bestod af Sand og lidt Ler. Ud mod Graven var der ved Foden af Banken lagt en indadskraanende Krans eller Vold af Ler, hvorpaa der var lagt nogle hovedstore Sten. Lervoldens Bredde var ca. 1,50 m og Tykkelsen 0,50 m. Ved den inderste Del af Lerkransen fandtes lodretstaaende Pæle, godt 2 m høje, ca. 20 cm tykke og tilspidset for neden. De var drevet ca. $\frac{1}{2}$ m ned under den gamle Jordoverflade. Imod Øst, i Felt V, afdækkedes 1 og mod Nord, i Felt IV, 3 med en indbyrdes Afstand paa 95 og 135 cm. Antagelig staar de hele Vejen rundt i Voldstedet og viser, at Banken har været piloteret, for at en Bygning kunde hvile paa den, uden at man behøvede at frygte for, at Grunden skulde glide ud eller synke.

Den kredsrunde Grav havde oprindelig været betydelig dybere, idet dens Bund fandtes indtil 1,80 m under Voldstedets nuværende Overflade. Graven var for største Delen fyldt med sandet Muldjord, rødtligt Engjord eller Tørv. Paa Bunden laa der et kvartertykt Lag sort, moseagtigt, blødt Dynd, et Kulturlag, hvori der fandtes forskellige Genstande. I nyere Tid har man gravet en Grøft mod Syd for at bortlede Vandet af Graven.

Undergrunden baade under Banken og Graven var dyndblandet, graat Sand, der efterhaanden blev stærkt vandførende. Lidt nede i dette Ferskvandsdynd og Sand laa et faa cm tykt tørveagtigt Lag med mange Smaapinde og Kviste. Heriblandt var der et Stykke El, en Gren, hvis Bark delvis var afgnavet, og hvoraf en Kvist var fjernet, utvivlsomt af Bæver, idet der var ty-

delige Spor af de brede Fortænder. For at være helt sikker og for om muligt at faa en Bestemmelse af den Tid, da Bæveren færdedes ved Vardeaaens Bredder, indsendte jeg Grenstykket og en Prøve af Tørvelaget til Magister Thydsen Meinertz, København, der venligt meddelte, at Grenen var gnavet af Bæver, og som overlod Prøven til Danmarks geologiske Undersøgelse for at faa den pollenundersøgt. ^{30/10} 1936 svarede Magister S. A. Andersen, at Prøven desværre ikke kunde give nogen Bestemmelse af Tiden. »Dels er Pollenet meget stærkt ødelagt p. Gr. af Tørvens stærke Humificeringsgrad, dels er det en Elleskovtørv, saaledes at saa godt som alle Pollen stammer fra El, desuden er der fundet saavel Fyr som Birk, Lind, Eg og Hassel samt lidt Gran og Ask, men alt kun i smaa Mængder. Laget kan derfor efter den foreliggende Prøve stamme fra saavel Slutningen af Fyrretiden som ethvert senere Tidsafsnit«. Ovre ved Karlsgaardeværket er der fundet enkelte Knogler af Urokse paa Grænsen mellem dyndblandet groft Sand og det overliggende 1 m mægtige Tørvelag¹⁾.

Her ved Varde Aa har der altsaa engang været en fugtig Elleskov samtidig med, at her levede Bævere. Efterhaanden er Ellen blevet kvalt af Vand, og det graa, dyndblandede Sandlag aflejredes atter. Efter at Stedet var blevet nogenlunde tørt, opførte man Borgbanken ude paa den sumpede Holm. Jorden fra den kredsrunde Voldgrav kastede man ind, hvor Banken skulde hæve sig, piloterede, anlagde Fodkransen og paaførte Lyngtørvene. Sluttelig er Banken vist blevet beklædt udvendig med et Lag Græstørv eller Muldjord. Udenfor Lerkransen syntes dette Muldlag at have været 40 cm tykt.

¹⁾ Danmarks geologiske Undersøgelse 1. Rk. Nr. 14. 89.

I selve Borgbanken fandtes kun en enkelt forarbejdet Genstand, nemlig et 28 cm langt Brudstykke af et sekskantet Egeskaft, 25—30 mm i Tværmaal. Derimod fandtes der mange Ting i det sorte Lag i Bunden af Graven. Næsten overalt stødte man der paa Hugspaaner, navnlig af Eg, Grenestykker baade af Træer og Lyngbuske, desuden Lyngtørv, Læderstrimler, der viste, at der var udskaaet Saaler og Flikker af Læderet. Endvidere fandtes 3 Sko, den ene, der var meget medtaget og hullet, var af tyndt og fint Læder, aabenbart en Damesko, og forsynet med en 2½ cm lang Snabel, udstoppet med fint Hø. De to andre af sværere Læder var ogsaa tydelige gotiske Sko fra 14. Aarhundrede. Endvidere fandtes flere raat tilhuggede Træstykker, aabenbart Lægter, Skaar af rhinsk Stentøj, ubestemmelige sorte Potteskaar, en Fjælende med en 2½ cm dyb Not, bredest ved Aabningen, en afsavet Bjælkeende, tilsavet som Hanebaand og en lille tilskaaet Stav med stor Knop. I det sydvestligste Udgravningsfelt fandtes dog intet uden Grene og Hugspaaner. Felt II viste, at Indkørselen ikke var oprindelig, men at Voldgraven ogsaa fandtes her og bl. a. indeholdt en Sko. I IV fandtes der nedstyrtet Bindingsværk, idet her laa Ler og Halm imellem hinanden, desuden to 92 cm høje og 6 cm tykke, naturlige Egepæle fra Bindingsværket, firkantet tilspidsede i den ene Ende, saa de kunde anbringes i Huller i en Rem; alt dette laa i Graven ved Bankens Fod. Længere ude i Graven laa der Halm, formodentlig af Taget, samt 2 omhyggeligt tilspidsede Trækroge, 2½ cm tykke, ca. 40 cm lange. Hvis de havde været forsynet med Modhager, havde de været ganske som de Kroge, Tækkemanden bruger til at fastholde Tækkestangen med. Maaske har de fastholdt Møntørv.

Herude i Halmen laa der en Bjælke, 84 cm lang, $7\frac{1}{2}$ cm bred, 14 cm tyk med en profileret Ende og et Hul til en Skraastiver og et andet til en Bolt eller Tap. Bjælken kan tænkes at have været en Knægt, der har siddet indvendig i Huset. Saadanne indvendige Knægte var netop almindelige i Gotikken. Men det kan ogsaa tænkes, at Bjælken har været længere, at det kun er en afsavet Stump, der er fundet, og saa maa man antage, at den stammer fra en Svale. Da vi fik Bjælken løftet op, viste det sig, at der endnu sad lidt Halm paa dens Underside og heriblandt et $4\frac{1}{2}$ cm langt Rugaks, sammen med det øvrige var det bevaret af Mosedyn-det. Akset var tomt, men saa vidt jeg ved, er det det eneste, der haves fra Danmarks Middelalder.

Disse nedstyrtede Bygningsrester i den indvendige Side af Voldgraven viser tydeligt, at der har staaet Bygninger paa Knubholm, og Svalebjælken eller Knægten siger os, at det ikke har været en almindelig Bondegaard, men at Banken virkelig er et Voldsted og Graven en Voldgrav. Naar der nu ikke findes Spor i Overfladen, er Aarsagen den, at det kun er en lille Rest af den oprindelige Banke, der er tilbage. Det, Hr. Chr. Friis beretter, og som han kunde se med egne Øjne, er rigtigt, modsat det, de »ældgamle« Meddelere fortalte.

Den bedste Tidsbestemmelse giver Skoene og det rhinske Stentøj. Skoene tilhører det 14. Aarhundrede, og Stentøjet, der havde blaalig, brunplettet Glassur og stammede fra bugede Kander, tilhører Tiden ca. 1300 til omkr. 1400. De øvrige fundne Genstande kan alle tilhøre samme Tid.

Skaarene af det rhinske Stentøj svarer ganske til Stentøjet, der blev fundet i Vardehus' nærliggende og samtidige Borgbanke. Ogsaa denne Banke synes op-

rindelig at have været cirkelrund, blot har den været større, og den rager endnu $6\frac{1}{4}$ m op over de omgivende Enge. Ellers var den i indtil 4 m's Højde opført af Lyngtørv og havde ligeledes en Fodkrans af Ler¹⁾. Verfet ved Misthusum fra 13. Aarhundrede var til Dels opført af Tørvejord²⁾. Det middelalderlige Næsholm i Ods Herred har ogsaa en Ydervold af Ler, der ikke naaede op over den omgivende Søs Vandspejl³⁾. Kalsgaards Lerkrans har nok ligget under Vandspejlet, men som før nævnt har den vist været beklædt med et Muldlag og saaledes ikke været i direkte Berøring med Vandet, i saa Fald har den hverken været et Værn mod Angribere eller Udvaskning, maaske er den blot anlagt for at give selve Banken større Fasthed.

Resultatet af Udgravningen stemmer smukt med de skriftlige Kilder fra Valdemars og Margretes Tid og med deres Oplysning om, at Befæstningen er nedbrudt før 1406. Der kan ikke være Tvivl om, at det er Kalsgaard, der har staaet paa Knubholm.

Hvornaar Borgen er opført kan ikke siges, blot at det maa være sket engang i det urolige og lovløse 14. Aarhundrede, ikke heller om det er sket under Paa-virkning fra Vardehus, der sammen med hele Syslet var tysk Besiddelse til ca. 1395⁴⁾. Efter at Valdemar fik Skøde paa Ejendommen, har Kronen selvfølgelig gjort Krav paa Gaarden. Rimeligvis er den lille Fæstning først nedbrudt, efter at Dronning Margrete ca. 1395 havde overtaget Syslet. Var det sket længe før, havde man vel ikke nævnt det 1406. Naar det hedder i Dom-

¹⁾ C. Lindberg Nielsen: Hvor laa Vardehus? Fra Ribe Amt 1936, 29.

²⁾ V. Nordmann: Arkæologisk geologisk Undersøgelse ved Misthusum. Aarbøger f. nord. Oldk. 1935.

³⁾ Vilh. la Cour: En Middelalderfæstning dukker frem. Nationaltidende 21/10 36.

⁴⁾ J. Olsen: Det ældste Varde. Fra Ribe Amt VIII, 112.

men: »Forbydende strengelig, at nogen tager ovennævnte Godser i Eje mod vor Vilje«, kan det tyde paa, at det var det, man tidligere havde gjort, at man havde trodset Kronen.

— Paa Holmen mellem den ydre Grav (det gamle Aaløb) og Voldgraven blev der flere Steder fundet Sten og Pletter med Aske og Trækul og ved VI og VII Ler, der muligvis var Rester af Lergulve. Ved VII var det bedst bevaret. Der fandtes et rektangulært Lerlag, indtil 11 cm tykt, 8 m NV—SØ og 4 m bredt. Stolpehuller kunde ikke konstateres. Over den østligste Halvdel og nogle Kvadratmeter uden for laa der et 10—12 cm tykt Lag rød Aske, hvorfor vi først troede, at det hele var en Askemødding. Heri fandtes der ikke Trækul, men et lille, rundt, ubestemmeligt Metalstykke, nogle Skaar og en lille Stentøjskrukke, som Nationalmuseet mener er fra 17. Aarh. O. Nielsen skriver, at der i 1862 i Præstegaardens Bæk var Spor at se af den førnævnte Vandmølle. Kunde her da ikke have staaet Huse i Forbindelse med Møllen? Imidlertid viser »Sporene« ved Bækken sig at indeholde Mursten af langt yngre Dato, saa de maa tilhøre et temmelig ungt Stemmeværk og ikke den gamle Vandmølle. I det 17. Aarhundrede var Møllen forlængst borte, og Matriklerne nævner ingen Huse her. Krukken, der er en Salvekrukke, er formodentlig ved et Tilfælde kastet herhen.

Husene paa Holmen er da nok lagt øde samtidig med Befæstningen.
